

СУЧАСНИЙ СТАН НАРОДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

С. Павлюк
/Львів/

ЕТНОГРАФІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Для утвердження держави необхідні зусилля всього суспільства. Особливим державотворчим потенціалом володіє не тільки наука і не тільки прикладна, завдяки якій можна вирішити складні економічні завдання, але в однаковій мірі і суспільствознавча. І як показують суспільні процеси в Україні, недостатність динамічних теоретико-методологічних змін в суспільствознавчій сфері наук призводить до гальмування державотворчих процесів взагалі. Духовна консолідованість нації стала б активним чинником стабілізації і економічного життя в державі. Адже духовний комфорт завжди був, є і буде спонукальним фактором для творчих сил.

У цьому контексті вагомі завдання припадають на етнографічну науку. Проте остаточно подолати наслідки тривалого засилля марксистсько-ленінської матеріалістичної методології нам ще не вдається. Теоретичний і методологічний пресинг московського центру, жорсткий контроль за тематикою досліджень, обмеження розвитку мережі етнографічних осередків призвели українську етнографію на маргінальні позиції.

Фактично не сталося поглиблення етнографії як науки, закладеної попередніми поколіннями вчених з Львівського "єнтешівського" центру, Київського чи Харківського академічних центрів; звужилась предметна сфера, було вилучено цілі комплекси дисциплін: етнолінгвістики, етнопсихології, етнографії, етногенетичних комплексних досліджень, етнодемографії, теорії етносу та ін.

Засвоєння світового досвіду етнології відбувалося через призму визнаних московських (почасти талановитих) автори-

тетів. Етногенетична проблематика надовго була вкладена у прокрустове ложе, у якому поміщали ті думки, що йшли в догматичному руслі про можливі обрії.

Цензурно-казенне респекто наглядачів від науки відвіяло чи не всі набуті теоретико-методологічні навички, залишивши лише по-пролетарському надійний універсальний принцип класового підходу до явищ народно-традиційної культури, універсалізувавши при цьому й історико-порівняльний метод дослідження.

Трагічною обставиною для етнографії стало тотальне насадження вульгарного атеїзму, коли однозначно піддавались остракізмові всі пам'ятки традиційно-духовної культури, незалежно від їх змісту, функцій і походження. Так були піддані ідеологічно-атеїстичній анафемі колядки, гаївки, шедрівки, дарма що виникли вони ще в дохристиянські часи. Таким бездушним наступом на "церковницю" і "мракобісся" процесові самотворення традиційної народної культури було завдано непоправної шкоди. До гальмування етнокультурного саморозвитку спричинилася й колективізація: етнос позбувся ґрунту, яким був для нього великий пласт традиційної культури — ритуали, обряди, звичаї господарського змісту. Адже сферою, у якій синтезувалися етнокультурні традиції, було село, що, втративши власність на землю, втратило разом із нею морально-психологічну, естетичну стійкість.

Мало того, вся наука, й етнографія зокрема, була взята під особливий державно-апаратний нагляд, а згодом апарат перейшов і до прямого керівництва нею через цинічну систему підбору наукових кадрів. Питання про підготовку професійних етнографів на рівні вузів навіть не ставилося, бо й потреби готувати їх не було: на Україні лише у 1951 р. відкривається другий (після етнографічної комісії при АН УРСР) нечислений етнографічний заклад, яким став Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові.

Складені цими інституціями наукові програми піддавались ревізіям, в результаті яких відбирались здебільшого теми, пов'язані з радянським сьогоденням або з дослідженням історичних проблем, що були вже методологічно апробовані й мали відповідний ідеологічний "паспорт". Політична підпорядкованість етнографії, зведення її до рівня ідеологічного обслуговування партійних доктрин, знівечила її наукові засади, суспільно-пізнавальне, громадсько-дидактичне, мобілізуюче завдання. І все ж у роки стагнації українські етнографи зуміли створити

багату фактологічну базу, наповнити її новими унікальними даними з ділянки народно-традиційної культури і побуту, розкрити окремі явища української традиційності, опублікувавши наукововартісні дослідження, заклавши тим самим основи для узагальнюючих теоретичних праць.

Сьогодні усвідомлюємо масштабність завдання української етнографії, насамперед при створенні етнографії як науки у повному обсязі і методологічній експозиції. Бо просто неможливо заявити про себе у науковому світі без повігніх теоретичних розробок, праць з ділянки загальної етнографії, напрацьованих етногенетичних моделей, становлення і розвитку великої гами наук, органічно пов'язаних з етнографією, без корпусу довідкової енциклопедичної літератури тощо. Зрозуміло, що велика праця вимагає значної кількості фахівців. А як відомо, кваліфікованих кадрів у етнографічній науці є обмаль, основне число яких зосереджено у двох інститутах НАН України. Проте є цікаві вчені і поза цими академічними інститутами. Відомо також, що без консолідації фахівців-етнографів подолати існуючу рутинність в українській етнографії нам не вдається. Результати розпорошеності очевидні, коли в науки вводяться помилкові постулати і не тільки фактографічні, але й методологічні. Тому мобілізація творчих сил етнографів України є важливою науковою і державною справою. Утворення міжнародної асоціації етнографів покликане виробити концептуальні засади та основні напрямки у галузі пародознавства. Сподіваюся, що наша сьогоднішня зустріч мобілізуюче спричиниться до цього завдання.

Викликає стурбованість методологічна інерція в етнографії. Досить важко долаються матеріалістичні методологічні стереотипи при вивченні етнографічних явищ. Вони присутні у пародознавчих працях, які претендують на узагальнюючу чи навіть аналітичну оцінку. Ще й досі у деяких етнографічних дослідженнях Київська Русь виступає як колиска трьох слов'янських народів, чим закладаються свідомо історичні недостовірні передумови для наукових досліджень і їх висновків. Продовжує тяжіти ортодоксальна доктрина первинності матерії, залишаючи поза увагою діалектику процесу, ідейну спонукальність дії, духовний синкретизм. З огляду на ці обставини головне завдання української етнографії полягатиме у розробці теоретичних і методологічних засад науки. Адже ще не пізнані в українській етнографії етноутворюючі чинники, взаємозв'язки

БІБЛІОТЕКА 17

Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України

Інв. №

6/12

біогенетичних, соціогенних та психогенних рівнів функціонування етнічних спільнот та їх типологія; проблеми взаємодії мови, мовлення і етнічних процесів як компоненту матриці ментальності народу.

До загальнотеоретичних завдань належить етногенетична проблематика, яку слід розглядати у поліваріантній моделі як: етногенез, антропогенез, етногенез і глоттогенез, етногенез і соціогенез, етногенез і екосфера.

Вже сьогодні необхідно залучити вчених для дослідження історичної динаміки процесу становлення етнічної свідомості і її трансформації у національну, у контексті з'ясування етноінтегруючих аспектів етносу. Одразу ж проявляється потреба розкрити такі моменти проблеми як емоціональні та раціональні компоненти національної самосвідомості; фактори ерозії та проблеми регенерації національної самосвідомості як генератора розвитку етнічної спільноти та її культури, чи поведінка етносу у міжетнічних взаєминах тощо.

Недостатньо порушені теоретико-методологічні проблеми відродження нації, теорія етнічних та міжетнічних процесів, враховуючи сучасні детермінанти: урбанізацію, соціальну сферу, зростання людності, значні асиміляційні чинники тощо.

До найактуальніших завдань належить формування етнографії як науки в усій її експозиції і змісті. Не буде можливим утвердити гідне місце української етнографії у світовій науці без досліджень із загальної етнографії, етнографії інших народів, запровадження сучасних методів, системних підходів, структурно-функціонального аналізу, математичного моделювання етнічних та етнокультурних процесів, крос-культурних досліджень тощо. Етнографія як наука буде тоді повновартісною, коли зможемо урухомити цілу низку дисциплін: етнодемографію, етносоціологію, ареальну географію, загальну і порівняльну етнографію, етнічну антропологію, етнолінгвістику, етнопсихологію та деякі інші дисципліни. Окремі з них уже функціонують, опубліковано ряд праць.

Відсутня системна програма у дослідженні українського зарубіжжя (історично етнічних територій) і діаспори. Поки що не укомплектований відділ українського зарубіжжя в Інституті народознавства, хоч програма досліджень готується.

Вимагає надзвичайно серйозного ставлення збір польового етнографічного матеріалу. Існуюча практика польової роботи позначена епізодичністю, схематичністю і, врешті, випад-

ковістю. Не застосовуються, чи принаймні зовсім мало, регулярні монографічні обстеження масивів із багатою етнокультурною спадщиною, метод картографування етнографічних явищ, не ведуться стаціонарні дослідження тощо. Заледве вдасться налагодити комплексну фіксацію багатющої спадщини поліцуків в ареалі трагічної чорнобильської зони, до чого приклали руки, серце і розум вчені наших академічних інститутів.

Значний предметний обсяг роботи вимагає активізації у справі підготовки фахових кадрів. Те число професіоналіз-етнографів не спроможне забезпечити розгортання широкомасштабної програми. Потрібне кількісне зростання вчених, розширення мережі етнографічних дослідницьких осередків. Практика формування регіональних народознавчих центрів із залученням місцевих сподвижників і коштів себе виправдовує. Діяльність Луцького та Івано-Франківського центрів наближається до перших наукових результатів. Введення народознавства у вузи, ліцеї, гімназії, школи як навчального предмету вимагає значних зусиль у створенні бази підручників, методичних матеріалів, хрестоматій. Якраз у цій сфері проявилась відсутність теоретичних і методологічних засад етнографії: самодіяльні посібники і методички наповнені неправильними визначеннями, хибними методологічними підходами, невивіреними і неточними фактологічними даними. Найбільше неточностей і помилок стосується теорії етносу, генези українського народу, ієрархії етносу, його таксономічних рівнів. Часто можна зустрітись у дидактичній літературі із твердженням про багатонаціональність в Україні, чи з тим, що в Україні проживають багато народів, а етнографічні групи українського народу лемки, бойки в одних випадках подаються як етнікоси, а в інших як локальні групи. І в той же час, ті ж автори говорять, що Україна однопонаціональна держава, що в ній є єдиний український народ. Адже вся решта населення, незалежно від його кількості, є національними меншинами, чи етнічними групами, як представники інших народів, ядро яких має свою етнічну територію, державу, культуру тощо. В Україні хіба що можна говорити про кримсько-татарський народ.

Прикро відчувати повну пасивність фахівців-етнографів, відсутність доброзичливої критики, застережень, пропозицій, коли з'являються друковані праці, у яких помітні неточності. Дивно, що ніхто не помітив наскрізь тенденційну роботу, побудовану на застарілій збанкрутілій методології інтернаціоналізму

і злиття націй, підготовлену колективом авторів за редакцією Юрія Римаренка — "Термінологічний інструментарій етнодержавознавства", який зазубки публікує газета "Освіта".

В цих умовах єдина надія на нас самих, на нашу довірливу згуртованість. Ми не пішли по шляху творення високих для себе академічних знань, як це хворобливо відбилось на інших галузях науки, а створили асоціацію етнографів — ділову громадську структуру, з тих які успішно функціонують у світі. Покластись на чиюсь підтримку просто безперспективно, бо поза нами нема нікого, окрім тих, кого залучимо до нашої праці. А їх є чимало. Саме асоціація повинна мобілізувати системну роботу етнографів в Україні, виробивши широкомасштабну програму і визначивши найближчі кроки в усіх напрямках — підготовки фахівців, теоретичному, дослідницькому, збирацькому, педагогічному тощо.

Отож переконаний, що ми свідомі необхідності узгодженої і планомірної роботи, що ми зможемо сформувані теоретико-методологічні засади української етнографії, що ми здатні проявити наполегливість і вивести етнографічну науку на світовий рівень за методикою і науковим інструментарієм. Адже вже сьогодні маємо прекрасний науковий потенціал.

В. Горленко
/Київ/

ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ І ДЕЯКІ ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ ЇЇ РОЗРОБКИ

Загальновідомо, що наука як у цілому, так і окремі її галузі не можуть успішно розвиватися без ґрунтового знання їх історії і, отже, без розробки історіографії. Повною мірою це стосується й етнографії. Початок розробки історії українського народознавства припадає на середину ХІХ ст.: коли воно формувалося як самостійна наукова дисципліна¹. Авторів початкових історіографічних розвідок цікавило в першу чергу питання нагромадження й публікації фактичного матеріалу про культуру й побут українців.

¹ Горленко В.Ф. Становлення української етнографії. — К., 1988.